

*Л. М. Сідак, кандидат філософських наук, доцент кафедри
культурології Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого» (м. Харків)*

РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ Й ЕКОНОМІЧНА КРИЗА КРІЗЬ ПРИЗМУ ТРУДОВОЇ ЕТИКИ

У статті проведено аналіз історичних змін трудової етики і мотивації праці як основи культури господарювання українського народу і виявлено їхню роль у виникненні економічної і моральної кризи. Встановлено, що руйнація особистості стала однією з причин економічних негараздів, яких зазнав наш народ у ХХ та на початку ХХІ ст.ст., а одним із проявів руйнації особистості і каталізатором економічної кризи стало споживацтво.

***Ключові слова:** руйнація особистості, економічна криза, культура господарювання, мотивація праці, споживацтво.*

Сьогодні дедалі очевиднішим стає той факт, що кризовими явищами уражені всі сфери життєдіяльності людини, усі системи, в яких людина займає чільне місце: природне, техногенне, духовне, соціальне середовища і, зокрема, економіка. Існує низка кризових осередків, які завдяки антропологічному фактору поєднуються в систему, а отже, саме антропологічний фактор слід визнати спільним знаменником цих кризових явищ. Очевидним також є й існування зворотного зв'язку — впливу кризи на особистість. Найболючішим елементом кризи, без сумніву, є криза економічна, і цим зумовлена актуальність даної проблеми. І її подолання без кардинальних змін в економіці важко уявити. Тому надзвичайно важливо зрозуміти, які феномени господарської діяльності сприяють деградації особистості та як повинна змінитися людина, щоб відбулися позитивні зміни в економіці на користь людині.

Так, щодо основної причини економічної кризи 2008 року «фактично всі експерти, урядові чиновники, представники компаній сходяться на тому, що

нинішня фінансова криза — це велика криза цінностей і довіри» [3]. Віртуальна економіка стала значною частиною економіки реальної. Люди заробляли величезні гроші тільки тому, що вони вдало торгували фантиками: «...акціями, облигаціями», — зазначає Патріарх Московський і всієї Русі Кирило [7, 28-229]. «Причиною глобального економічного колапсу є відсутність етики між окремими особами та організаціями», — свідчить католицький кардинал Освальд Грасіас [10]. А російський вчений О.С. Віханський визнає, що фінансисти з Уолл-Стріт «вміють робити великі гроші з нічого, як вони самі зазначають, з повітря, і вважають це своєю місією» [2]. Отже, всі сходяться на тому, що причиною чи основою фінансової кризи є «криза цінностей», або моральна криза.

Наскільки глибокими виявилися негативні моральні зрушення серед учасників насамперед фінансового ринку свідчить інформація про те, що «одним з найбільших грентів останніх років стали освітні програми MBA, які виховували ефективних і прагматичних бізнес-лідерів в усьому світі. Але фінансова криза 2008 року підкреслила недоліки підготовки майбутніх топ-менеджерів. Парадоксально, але випускники бізнес-шкіл нерідко мають більш низькі етичні стандарти, аніж до початку навчання (на відміну від інших факультетів). Сьогодні навчання студентів етиці і соціальній відповідальності є найбільшою проблемою для будь-якої країни» [3].

Але на жаль не можна констатувати, що знайдено причини і встановлено природу девальвації моральності та ціннісних орієнтирів і, відповідно, ефективні шляхи подолання кирзових явищ. Наприклад, викликає здивування оптимізм О.С. Віханського з приводу ознак формування нового глобального суспільно-економічного устрою і світового уряду. Адже він суперечить його ж позиції щодо моральної природи сучасної кризи. Незаперечним є те, що ані глобалізація, ані протилежна їй локалізація спільнот та економік не спроможна розв'язати моральних проблем. Якщо мати на увазі, що основою природи морального зубожіння є егоїзм, стає зрозумілим таке твердження: «Глобалізація означає об'єднання життєвого простору (соціального, економічного середовища

тощо) з метою усунення перешкод проявам людського егоїзму, що в етиці репрезентується як релятивізм. Локалізація — це лише просторове, географічне обмеження егоїзму, але вона не усуває самого егоїзму, викликаних ним протиріч, принципу "людина-людині вовк" тощо... А якщо ресурси можуть відновлюватися в обмеженій кількості, то в умовах глобалізації зросте сила й небезпека окремих его-індивідів. Але й локалізація не зможе вирішити цієї проблеми» [8, 55].

Ці висновки узгоджуються з практикою: «вже зараз суспільство споживання та загального благоденства значною мірою підірвало основи своєї поведінки, що ґрунтується на раціональному виборі. А глобалізація ринків у сукупності з безліччю регіональних бар'єрів і чисельні провали ринку, які викликані дією монопольних чи квазімонопольних суб'єктів економіки, фактично звели дію невидимої руки ринку нанівець» [2]. Усі спостереження, подані у статті О.С. Віханського, свідчать, що ані локалізація чи глобалізація ринків, ані штучні механізми регуляції ринку, а лише моральні норми як мотиви економічної активності визначають патологічний або доброякісний характер економіки.

Очевидно, що моральний клімат в економіці формується на основі мотивації праці. Праця завжди є основою економіки. Майже всі дослідники зазначають, що відношення праці і капіталу на сьогодні докорінно різняться з тим, що можна було спостерігати ще декілька десятиліть тому. Зараз капітал все менше й менше потребує найманої праці, тобто можна отримувати прибутки, залучаючи все менше і менше найманих працівників, особливо традиційних професій. Вже говорять про «капітал без праці» [4, 40-56]. Але, можливо, це означає лише зміну характеру праці, а не її сутності?

Отже, метою даного дослідження є уточнення характеру праці, її мотивів і їх значення для повноти буття особистості. У зв'язку з цим варто на підставі аналізу духовних основ культури господарювання, характерної для нашого народу, виявити вплив морального і духовного стану суспільства на економіку, а також вплив економічних перетворень на особистість. Праця повинна

розглядатися як лінія перетину духовного й економічного середовища життєдіяльності людини. Найбільш рельєфно ця лінія проглядається у мотивації праці. Можливо, дослідження мотивів праці та їх ефективності й дозволить виявити духовну основу економічної кризи.

Як уже зазначалося, основою економіки повинна бути праця, як прояв духовної активності, творення смислу, цінності. Будь-який продукт праці — чи то фізичної, чи інтелектуальної ми називаємо цінністю тому, що він містить смисл, значення для нашого буття. Створення цінностей, тобто багатства, еквівалентом якого є гроші — мета господарської діяльності. Разом з тим праця є проявом духовного життя людини, зокрема і її моральності (наприклад, у праці проявляється ставлення до інших людей; це неважко помітити, аналізуючи мотивацію праці та трудову кооперацію (мається на увазі колективна праця й економічне співробітництво)). І навпаки, соціальні стосунки, моральні норми завжди певною мірою обумовлені ставленням до праці (наприклад, повага до власності ґрунтується на повазі до праці).

Але насамперед праця — це завжди творчість. Навіть коли йдеться про некваліфіковану монотонну роботу, праця — це породження смислу, викликання його з небуття та оцінка, тобто усвідомлення значення для повноти буття. Будь-який продукт праці — чи то фізичної, чи інтелектуальної — ми називаємо цінністю тому, що він містить смисл, тобто має значення для нашого буття і ми можемо його оцінити. Головна ознака праці — творення смислу, цінності, інакше вона сама не має сенсу. Відтак економіка не може спиратися на те, що не породжує смислу, тобто цінності. Саме смисл, цінність, значення для буття людини лежить в основі багатства. А гроші є еквівалентом багатства і повинні бути підкріплені реальними цінностями. Інакше це — «віртуальний капітал», мильна бульбашка. Крім того, праця — це завжди подолання самого себе: інертності, втоми, ліні тощо, це заперечення наявного, зокрема і певних подій власного буття, на користь буття іншого, устремління до іншого, прийняття його, інакше кажучи, праця завжди має елемент подолання егоїзму.

Тривалий час праця була смислом життя і основою духовності українського народу (як і багатьох інших). Працелюбство фактично було органічною складовою любові українця до «малої» Батьківщини, своєї сім'ї, рідної природи. Працелюбство, колективна праця і взаємодопомога, любов до землі та знарядь праці, майстровитість, господарський хист сприймалися як моральні норми, чесноти й тому визначали ментальність українського народу. І вже потім праця, земля усвідомлювалися як засоби накопичення багатства, яке не вважалося самоціллю. Саме моральна мотивація була основою господарювання українського народу (та й російського, білоруського, багатьох інших). Господар не міг залишити необробленою землю, не підготувати реманент, ремісник не виконати замовлення, здорова людина не могла байдикувати у несвяткові дні чи під час жнив, тому що це було соромно і обов'язково викликало насамперед самоосуд, а потім і осуд оточення. Врешті-решт господар не міг не забезпечити сім'ю їжею та іншими статками через відчуття обов'язку. І попри моральну максиму ненаживательства це забезпечувало високу трудову активність та ініціативу, а також високий рівень колективної взаємодопомоги. Отже, не господарський інтерес, а моральні норми, пов'язані з працею, складали основу культури господарювання. Вона формувалася тривалий час і є досить консервативним феноменом, який поступово змінюються. Тому варто прослідкувати її еволюцію та відповідні зміни ментальності народу, який її сформував, за останні сто років.

Протягом ХХ ст. культура господарювання нашого народу разом з традиційними моральними цінностями, ставленням до праці, її мотивацією зазнавали кардинальних змін. Це відбувалося під впливом катастрофічних трансформацій духовного середовища. Причому мотивація праці і зацікавленість її наслідками неупинно змінювалися.

У період з 1917 по 1940 роки була зруйнована вся система традиційної мотивації праці. Безжально знищуючи віковий устрій народного господарства, більшовики нав'язали утопічні форми господарювання. Традиційна мораль відкидалася, зацікавленість особистості в результатах своєї праці

придушувалася і замінялася різноманітними видами примусу, а іноді примітивними формами матеріального стимулювання і фальшивими лозунгами. Господарчу ініціативу заступило бюрократичне управління економікою і виробництвом. У життя були втілені утопічні ідеї, викладені ще у XIX ст. Наприклад, відомий комуніст О. Богданов ще у 1897 році пропонував створити гігантський статистичний орган, який би розподіляв робочу силу, засоби праці, економічні завдання для всієї економічної системи держави [1, 96—112]. Характерно, що вчений, який у подальшому заклав основи системного підходу та синергетики, належно не оцінив народний менталітет, господарські зв'язки, що склалися історично, моральні основи суспільства як фактори самоорганізації економіки. Відкидалися не лише моральна мотивація праці, а й матеріальні стимули — основа традиційної економічної науки. Русійною силою економіки комуністи вважали дисципліну, яка ґрунтується, принаймні на попередньому етапі переходу до комунізму, на примусі та товариському розподілі на зрівнювальній основі. Інші теоретики марксизму, наприклад Л. Троцький, були ще більш відвертими і радикальними у цьому напрямі. Фактично комуністичний режим будував гігантську рабовласницьку факторію, де рабовласниками були держава і її керівники, а рабами-гвинтиками економічної системи і суспільства — увесь народ.

Ідея про те, що людина лише гвинтик економічно-суспільної машини, принесе свої найруйнівніші плоди дещо пізніше, у другій половині XX століття. Але можна констатувати, що вже у перші роки радянської влади особистість втрачала не лише зацікавленість у результатах праці, а й можливість обирати сферу діяльності, перетворювалася на раба, праця ставала примусовою. Для залучення робочої сили масово створювалися концентраційні табори. Відтоді рабська праця ув'язнених на довгі десятиліття радянської влади стає значним важелем господарського життя. Створення трудових армій, зменшення винагороди за працю до розмірів продуктового пайка, заборона вільного найму робочої сили — це все жахливі подробиці нищення і традиційної мотивації праці, і господарської ініціативи нашого народу.

Але вони стали лише частиною руйнації народної культури: зубожіння мистецького життя, науки, освіти, пригнічення проявів національної самобутності поступово руйнувало традиційну мораль. Цей негативний вплив неодноразово підсилювався масовим нищенням українського, російського, білоруського народів, носіїв традиційної народної культури, традиційних трудових відносин. Усе це разом, а насамперед руйнація традиційної моралі як основи культури господарювання, що склалася на початку ХХ ст., призвело до падіння ефективності праці, втрати господарських зв'язків і розвалу економіки. Хоча слід визнати, що її остаточну руйнацію вдалося відвернути. Радянське керівництво завдяки тотальному примусу, експлуатації ентузіазму мільйонів ошуканих людей і залишків звички до колективної праці та взаємодопомоги змогло навіть побудувати індустріальну економіку.

Втім, її досягнення не могли зрівнятися з економічними досягненнями Російської імперії у ХХ ст. до Жовтневої революції. І продуктивність праці, і абсолютний сукупний валовий продукт, й інші економічні показники значно зменшилися у пореволюційні десятиліття. Натомість посилювалися процеси руйнації особистості. Руйнація традиційної моралі призвела не лише до втрати традиційних економічних стимулів, а й традиційних регуляторів соціальної поведінки. Їх довелося замінити різними видами примусу та сурогатами моральних почуттів: у країні панували страх, доносітельство, підозри, репресії й водночас показові судові процеси, показові ініціативи, радість, ентузіазм. Втім, ентузіазм часто був щирим. Мільйони людей, особливо молоді, завзято намагалися досягти поставленої мети, мріяли побудувати «нове життя», але мета виявилася примарною, мрія — примітивною. Відтак, чим більше було ентузіазму й енергії, тим більше звужувалися життєві інтереси, збіднювалося буття особистості, а отже, відбувалася її руйнація.

Слід ще раз наголосити, що не лише культура господарювання, а насамперед традиційна мораль стала основною мішенню комуністичної ідеології. Саме через це більшовики з перших років своєї влади спиралися на здеморалізовані прошарки суспільства і молодь — морально не сформовані

особистості. Молодості притаманні емоційність, ентузіазм, енергійність, але й духовна та моральна незрілість. І саме перед нею поставили утопічні, нереальні завдання, що зумовило гальмування морального і духовного розвитку особистості, а пізніше — розчарування. А основою розчарування стало усвідомлення себе гвинтиком, який не є індивідуально значущим, який не важливий сам по собі. Важливими є лише функціонування всієї машини і завдання, які перед нею поставлені, а завдання, повторимо, виявилися фікцією. У 50—60-ті роки ХХ ст. це стало очевидним для багатьох, хто у 20—30-ті роки розтратив на них свій ентузіазм.

Духовна порожнеча ще певною мірою була заповнена завданнями, що виникли під час Великої вітчизняної війни та у перші роки повоєнного будівництва. Зокрема, за ці десять років люди отримали справді непримарний стимул праці — перемога над ворогом, відновлення господарства, закладання підвалин передової науки тощо. Народ відчував, що це потрібно. Але після 1953 року, незважаючи на припинення відвертих репресій, людина знову перетворюється на раба держави, гвинтик, втративши до того ж ентузіазм 20-30-х років. Тоді сталося єдине, що могло відбутися у цій ситуації: психологічно людина перетворилася на споживача, що живе лише споживацькими та біологічними інтересами. Паралельно із західноєвропейським та американським суспільствами у нашій країні формується суспільство споживацтва. Інша справа, що історичні процеси у нас і на Заході різнилися. Але духовно і СРСР, і Захід Ґрунтувалися на ідеології лібералізму, а тому результат закономірно виявився схожим.

У мотивації праці це відобразилося поступовою втратою працелюбності як чесноти, як моральної норми. Матеріальна винагорода була вкрай низькою і несправедливою. Нематеріальні стимули праці, такі як соціалістичне змагання та інші, були формалізовані й неефективні. Людина все менше цікавилася результатами праці, життям соціуму, її інтереси і завдання, які вона ставила перед собою, звужувалися до досягнення певного рівня добробуту, нерідко обмежувалися добуванням щоденної їжі, одягу тощо. Ці орієнтири поглинали

особистість, домінували у її духовному житті, а отже, відбувалося збіднення буття особистості.

Характерно, що інтенсивність і продуктивність праці та зацікавленість її результатами на присадибних ділянках, у власному господарстві тощо були значно вищими, аніж на заводах, у колгоспах. Але мотивація праці навіть у власному господарстві вже якісно різнилася від тих мотивів, що спонукали наш народ на початку ХХ ст. створити економічну систему, яка мала найвищі темпи розвитку у світі. Так, усе меншого значення набували моральні максими обов'язку, любові до землі, до «малої» Батьківщини, а все більшого — мотиви особистісного збагачення, споживацтво. Цікаво, що радянське керівництво звертало увагу на цю проблему, про що свідчить висміювання споживацтва у мистецтві, зокрема кіно, пресі. Споживацтво, або як його переважно називали міщанство, стало основною мішенню офіційної радянської сатири у 50—70 роки. Як наслідок, центром духовного життя поступово стає не спілкування з рідними, турбота про них, не праця на благо рідної землі і покращення умов життя свого народу, воно зосереджується на власному добробуті, на тому ж споживанні. Буття особистості збідніло й обмежилося, тобто егоїзм і руйнація особистості посилювалися.

У 60-ті роки вже сформувалися ті форми організації праці, що проіснували до 1991 року і стали одним із чинників занепаду радянської системи. Їхніми характерними особливостями були адміністративне регламентування, численні заборони й інструкції, що стримували господарчу ініціативу, закріплювали становище працівника на рівні «гвинтика». Зауважимо, що повністю витравити ініціативність і підприємливість не вдалося (цьому заважала й споживацька орієнтація суспільства), але вони нерідко набували маргінальних форм, наприклад у вигляді шахрайства. А найбільш гротескно проявилися безініціативність і породжений нею непрофесіоналізм серед керівників усіх рівнів. Для цього періоду характерними були незадовільна організаційна робота, безгосподарність, марнотратність, невиправдані матеріальні витрати тощо і як наслідок економічні проблеми. Вони

вирішувалися за рахунок примусової праці, авралів, «штурмівщини», «трудових десантів», «шефської допомоги», суботників. Наприклад, у повісті В. Распутіна «Пожежа» Борис Тимофійович для виконання плану лісозаготівлі змушений був час від часу підвозити робітникам горілку. Крім цього прогалини радянської економічної системи приховувалися за допомогою фальсифікації офіційної статистики [9, 145].

Зауважимо, що у 60-80-ті роки система примусової праці невпинно розвивалася. До рабської праці мільйонів засуджених у колоніях Міністерства внутрішніх справ додавалася примусова праця мільйонів солдат будівельних частин, прикріплених до Мінводгоспу, Мінтрансу, Мінважбуду та інших. Не менш примусовий характер мала праця мільйонів так званих «лімітчиків», які заради прописки у великих містах працювали на непрестижних і невігідних роботах з низькою оплатою та незадовільними умовами праці і побуту. [6, 124-126] Причому істинний, примусовий характер праці прикривався різноманітними лозунгами, бюрократично організованими «починами», «ударництвом», «соціалістичним змаганням» тощо. Інакше кажучи, труднощі, викликані безгосподарністю, непрофесійним адмініструванням і моральним зубожінням перекладалися на плечі трудящих. Як наслідок, традиційна мотивація праці все більше руйнується і формується людина, яка до праці ставиться негативно: хто з презирством, хто з ненавистю, хто терпить її через необхідність, хто до неї байдужий. Усі ці типи характерні для останніх десятиліть радянської влади. Новий тип особистості-споживача, якого праця не єднає ані з людьми, ані з Батьківщиною, а є лише неприємною необхідністю, і якої він уникає будь-якої слушної миті, також зображено в повісті В. Распутіна «Пожежа». Бригада «архарівців» — це люди, які одночасно з втратою любові до праці втратили моральність взагалі, а також зв'язок з усіма й усім. Вони максимально звузили свої інтереси у просторі і часі до власного сьогомоментного «Я». Вони цілком поглинуті споживацтвом до того, що навіть не займаються накопиченням багатства.

Руйнування трудової етики народу набуло характеру ланцюгової реакції. У молоді все більше не виховувалася здатність, бажання і звичка працювати. За 70-ті роки в СРСР склався особливий тип людей — бродяги, «бомжі». Небажання працювати і звичка до байдкування, тусовки, пов'язані з ними втрата соціальних зв'язків — основні причини появи цього масового явища [6, 122-123]. Цьому сприяли також недолуга ідеологічна робота і організація праці на найважливіших об'єктах економіки. Журналіст А. Лебедев в газеті «Московские новости» від 13.03.1988. зазначав: «на деяку частину бродяг можна дивитися як на продукт нашої романтики: «Зараз багато хто засмучується: будували грандіозні електростанції, заводи, БАМ, не думаючи про життя і побут тих, хто будував. Маса героїв-підкорювачів природи залишилася без даху над головою... Покликали людей у блакитні далі: «Хлопці, намет — це прекрасно! Побудуйте Зейську, Бурейську електростанції — поїдете далі!» Не всі витримали випробування романтикою. Одиниці стають бродягами, а сотні зайдами на день. їм що тайгу рубати, що хату ламати. Аби платили. Бродяжництво — це, напевне, втрата всілякої моралі, у тому числі і трудової: забетонувати — розбити, побудувати — зруйнувати...» [6, 123]

Саме таким — морально дезорієнтованим, зараженим споживацтвом й егоїзмом і водночас невдоволеним наявним економічним становищем наш народ зустрів незалежність України. Різноманітні прояви руйнації особистості склали характерну рису духовного середовища людини. Але безініціативність, несприятелівість здавалися головною проблемою. І на цьому етапі відбулася неприпустима логічна підміна: підприємливість характерна для ринкової економіки, отже, треба швиденько запровадити ці самі ринкові відносини. Але ж мотивом підприємливості може бути і споживацтво, і почуття обов'язку, відповідальності, любові до Батьківщини тощо. Саме споживацтво, втрата традиційних для нашого народу моральних норм призвели і до духовного зубожіння, і до економічного занепаду. Варто було б замислитися: що повинно бути дороговказом? Але стереотип егоїста-споживача не передбачав альтернативи: адже західноєвропейсько-американське

суспільство — суспільство ринкової економіки, споживацтва і найефективнішої у світі економіки. Як же вбачати у споживацтві та інших проявах духовного зuboжіння перешкоду розвитку? Чому воно не гальмує економіку?

Вище вже зазначалося, що ініціативність не була втрачена нашим народом повністю. Але він став схильним до маргінальних, аморальних її форм. Найпершим мотивом «ініціативності», який був засвоєний нашим народом, — це прагнення перерозподілити накопичене суспільне багатство з метою створення «первинного капіталу». Адже, як вважалося, без «первинного капіталу» неможлива економічна ініціатива, а отже, й ефективна економіка взагалі. Це й стало основою організованої і неорганізованої злочинності, призвело до розтрати суспільного багатства, яке нам дісталось у спадщину від СРСР. Будівлі були розібрані на будматеріали і значно втратили вартість, обладнання і технології — переплавлені на металобрухт і продані за безцінь, десятиліттями налагоджені технології сільгоспвиробництва втрачені. «Накопиченого капіталу» виявилось замало, щоб організувати більш-менш ефективну економіку.

Але справа у багато разів погіршилася завдяки ще одному мотиву економічної ініціативності: прагненню робити гроші з нічого. Цією ідеєю просто заражений наш споживач. Декілька років тому я стала свідком розмови у міському транспорті. Один пристойно вдягнений «синій комірць» із захватом розповідав, що допоміг перенести якісь речі через трамвайну колію і отримав за це двадцятку! Всього 20 метрів і двадцятку! Задарма! Ось, що викликало найбільше захоплення: не розмір винагороди, а те, що гроші отримані практично «з повітря». Можливо у той день людина тяжкою працею заробила значно більше. Але це не так важливо, як гроші «з повітря».

Відраза до праці стала органічною складовою сучасної культури господарювання. Вона породжує прагнення перерозподіляти цінності, не створюючи їх самостійно, тобто віртуальну економіку. Фактично це відновлює ті самі проблеми, що були характерні для радянської економіки: вона створює

все менше реальних цінностей, які потім несправедливо перерозподіляються. Це повинно призводити до кризи і економічної, і особистісної.

Втім, кризи, подібні до нинішньої, — це механізм саморегуляції економіки, яка орієнтована на споживацтво і на «віртуальний капітал». Принаймні вже на початку ХХІ ст. стало зрозумілим, що орієнтована на постійне задоволення потреб, які невпинно зростають, західноєвропейсько-американська цивілізація опинилася у пастці, адже далі підвищувати добробут вже проблематично. Як зазначає Патріарх Московський і всієї Русі Кирило, «нам ні в якому разі не можна піддаватися спокусі бачити головною своєю метою зростання матеріального добробуту і збільшення споживання. Саме це завдання було поставлене на Заході — матеріальний добробут і споживання. Планка споживання піднялася так високо, що у розмові з керівником однієї могутньої західноєвропейської держави я несподівано почув дивні слова: «Ми не знаємо, з чим нам тепер виходити до наших виборців. Жити краще, ніж зараз ми живемо, неможливо, тому що тоді не вистачить ресурсів»... Ми повинні пам'ятати, що людське благополуччя, світовідчуття людини визначається не лише кількістю грошей у кишені чи на банківському рахунку. А ось побудова гармонійної особистості і гармонійних відносин обов'язково передбачає разом з економічним розвитком також і розвиток духовний» [5, 160—161].

Відтак криза, яка погіршить економічне становище й обмежить апетит споживача — це вихід на певний час. Тому криза могла б стати перманентною і забезпечити досить тривалу стагнацію суспільства споживання. Могла, якби не одне «але»: вона обов'язково породжує віртуальну економіку, яка не створює цінностей. Така економіка не має смислу, тому що не породжує ніякого смислу, отже, вона приречена на знищення разом із суспільством, що її породило.

І сьогодні вже у загальних рисах стає зрозумілим механізм самознищення такого суспільства. Віртуальна економіка є аморальною. Вона викликає посилення руйнації особистості швидше, аніж примусова праця, репресії, безгосподарність тощо. Зауважимо, що за радянських часів крали дуже багато, але ще розуміли, що це аморально. Зараз привласнення чужого, зокрема

створення «віртуального капіталу», видається за чесноту. І це розбещує. Західне суспільство продемонструвало також, що при невпинному зростанні добробуту неможливо забезпечити його для всіх: зростання багатства одних посилює бідність інших. Це стосується і економічно розвинутих країн, і світу в цілому [4, 57—60].

Отже, доводиться визнати, що принаймні однією з основних причин економічних негараздів, яких зазнав наш народ протягом ХХ— початку ХХІ ст.ст., поступового його зубожіння була руйнація особистості. Власне в економіці це проявлялося втратою традиційних моральних мотивів праці й економічної ініціативи та заміною їх примарними орієнтирами, зокрема і примарою споживацтва та егоїзмом. Власне, одразу після революції 1917 року почалося масове штучне нищення традиційної моралі і традиційної культури народу, і зокрема, культури господарювання з притаманними їй традиційними мотивами праці та економічної активності. Це у найкоротші терміни призвело до майже повного розвалу економіки. Її часткове відновлення відбулося завдяки заміні мотивів праці на тотальний примус і експлуатацію ентузіазму молоді, ошуканої примарними завданнями і фальшивими лозунгами. Це посилювало руйнацію особистості, породило егоїзм, споживацтво, прагнення багатства будь-якою ціною. Але, прагнучи багатства, ми втрачали інтерес до праці, залишки трудової етики народу і багатство країни. Постійно наростали економічні проблеми, які намагалися вирішити за рахунок все більшого залучення примусової праці, експлуатації романтичних почуттів молоді, загравання з працівниками, потакання ницим інстинктам, прикриваючи це фальшивими лозунгами, «починами» тощо, що лише підсилювало руйнацію особистості.

Повертаючись до ринкових відносин, ніхто не намагався піддати сумніву основний стимул створення віртуального капіталу і стимулятор моральної деградації особистості споживацтво. Орієнтуючись на нього, наш народ знищив залишки багатства, що залишили йому попередні покоління, і почав будувати віртуальну економіку, яка не ґрунтується на праці, створенні реальних

цінностей, а орієнтується на їх перерозподіл. Така економія не може бути життєздатною. Таким чином, основою сучасної економічної кризи є криза: розвитку особистості і втрата традиційної культури господарювання.

Відтак, орієнтація на добробут і споживання не може забезпечити стабільного майбутнього. Саме вона у сукупності з руйнацією традиційних моральних орієнтирів породила сучасну економічну кризу. Пошуки нових орієнтирів сьогодні активно ведуться в усьому світі. Зрозуміло, що основним дороговказом повинна бути досконалість людської особистості; тобто. Тому орієнтуватися слід на саморозвиток особистості та здоровий аскетизм і як засіб саморозвитку, і як засіб обмеження споживацтва та егоїзму.

Література

1. *Богданов А.А.* Краткий курс экономической науки. — М.: КомКнига, 2007. — 264 с.
2. *Виханский О.С.* Нотопотісш должен умереть // Эксперт № 17-18 (656), 2009 / <http://www.expert.ru>
3. Давос в разрезе новых ценностей и этики. — С5Я Кеуіе\у // Аналитический медиа-портал Кир://ул\^у.c\$г-геуІе\у.пеІ/сіауо8-у-га2ге2е-поууіі-і5еппо8Іеу-і-е1:ікі
4. *Дарендорф Ральф.* У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХ ст. / Пер нім. А Орган. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 109 с.
5. «Неизвестный» Патриарх Кирилл. — М.: Даниловский благовестник, 2009. — 192 с.
6. *Платонов О.А.* Государственная измена. — Краматорск издательство ЗАО «Тираж-51», 2005. - 576 с.
7. Святая Русь — вместе или врозь? Патриарх Кирилл на Украине. — М.: Даниловский благовестник, 2009. - 256 с.
8. *Сідак Л.М.* Моральна деградація особистості як основа конфліктності в сучасному світі // В.: ник Національної юридичної академії

України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософі права, політологія, соціологія. — Х.: Право, 2010 — Вип.4. — 224 с. — с. 49-60.

9. *Славкіна М.В.* Сравнительный анализ динамики развития народного хозяйства СССР в 1950- -1980-х гг. (поданным советской официальной статистики и данньм ЦРУ США) // Экономическая история. Обзорение. Выпуск 9 / Под ред. Л.И.Бородкина. М.: Изд-во МГУ, 2003. - 192 с. - (Труд; исторического факультета МГУ: Вып. 27). — с. 132-145.

10. Бир://ка1:о1ік.ш/тіг/108724-кагдіпа1-о5Уа1с1-екопотісЬе5кіі-кГІ2І5-па5трі1-І2-2а-оІ5иІ5Іл'іуа-еІікі.Б:—

Сидак Л.М. Разрушение личности и жнономический кризис сквозь призму трудовой зтики.

В статье проведен анализ исторических изменений трудовой зтики и мотивации труда как **оснс^ї** культуры хозяйствования украинского народа и виявлена их роль в возникновении зкономическг и морального кризиса. Установлено, что разрушение личности стало одной из причин зкономическ;-: проблем, которье выпали нашему народу в XX и начале XXI ст. ст., а одним из проявлений разруп:: ния личности и катализатором зкономического кризиса стало потребительство.

Ключевие слова: разрушение личности, жнономический кризис, культура хозяйствования, мотивами труда, потребительство.

Зійак Б. Оезігоуіп% о/репопаїіу апй есопоту сгізіз їкгоцк Же ргулт о/ ІаЬоуз еікісз.

Іп апісіе сопсісі апіузіз ог Бізіогісаі сЬапґез оГ ІаЬоуз еібісз апсі геазопз оглуогк аз а Базіз оГ сіїіге ; ібе паїіопаї тапаґетепі о? Ілсаіпап реоріе апсі геуеаі ііз гоїе іп арреагінґ есопотіс апд тогаї сгізіз. І: сІга\уіпґ ир іБаІ с!езІгоуіпґ о? регзопаїіу Бесате опе ог ібе саізез оГ есопотісаі діїісіїїез \убісЬ Іоок ріі; у/ііЬ ІЛааіпапз іп XX — Бешіпінґ оГ іпсііуісіаі апсі саіаіузі ог есопоту сгізіз Бесате ібе сопзітрііоп.

Key н'ОГСІІ: сІЄ5ггоуіпґ о/регзопаїіу, есопоту сгізіз, сіїіге о/ тапаґетепі, геазопз о/І\>огк, сопзітрііог.